

MEMLÛK - KIPÇAK EDEBİYATI

JANOS ECKMANN *

1. Memlûkler, Mısır ve Suriye'deki Eyyubî sultan ve emirlerinin muhafızlığında hizmet gören, Kıpçak veya Çerkez soyundan satın alınmış köle (Ar. *memlûk*) idiler. Gücsüz hükümdarlar üzerinde, kısa zamanda, büyük bir nüfuz kazandılar. Memlûk emiri Aybeg, 1260'de, Eyyûbî hanedanını devirmeğe muvaffak oldu. Memlûk - Kıpçak hanedanının asıl kurucusu, 'Ayn Câlût savaşında (1259) Moğollara galip gelen Sultan Baybars'tı. (1259-1277). 1517'deki Osmanlı fethine kadar Mısır ve Suriye'yi ellerinde tutan Memlûklar, iki kola ayrılırlar : Bahrî Memlûklar (1250-1382) ve Burcî Memlûklar (1382 - 1517). Memlûkların saltanatı, Haçlılara ve Moğollara karşı kazanılmış bir dizi savaştan ibârettir. Memlûk sultanları, diğer islam hükümdarları gibi, sanat, ilim ve edebiyatı himâye ettiler. Onların himâyesi altında, Arap tarihçiliği ve bilhassa müsbet ilimlerde mükemmel eserler vücûda getirildi.

Memlûk sultan ve emirlerinin bazıları, Arapça biliyorlardı ve Türkçe ile Arapçanın her ikisinde de edebî eserler telif ettiler; fakat bunların çoğu, ümmî idiler ve sadece Türkçe konuşuyorlardı. Böylece Türkçe, idareci sınıfın dili olarak esash bir önem kazandı. Ülkenin Arapça konuşan halkının Türkçe'yi öğrenmesini kolaylaştırma için bir çok gramer ve sözlük¹ telif edildi. Emir ve sultanların irâdesiyle, bir takım Türkçe eserler yazıldı veya Arapça'dan ve Farsça'dan tercüme edildi yahut da Türkçenin diğer sahalarının bir çok edebî eseri, onların kütüphaneleri için istinsah edildi. Böylece, Horasan, Altın Ordu, Azerbaycan, Anadolu, Suriye ve Mısır arasında canlı bir kültür münasebeti oluştu. 14. yüzyılda Emir Soyurgatmış tarafından tesis edilen Kahire Medresesinde Altın Ordu ve Türkistan'dan gelen âlimler, hoca olarak faâliyet gösterdiler.

Memlûk - Kıpçak Edebiyatının mahsûlleri, fazla değildir ve çoğu, Burcî Memlûklar devrindedir. Sadece Arapça ve Farsça tercümeleri ihtivâ eden

* Bu makale, *Central Asiatic Journal*, Vol. 8/4 (1963)'deki "The Mamluk - Kipchak Literature" başlıklı İngilizce aslından, Türkçeye Günay Karaağaç tarafından tercüme edilmiştir.

¹ Bu gramer ve sözlüklerin müzakeresi için bk. : Omeljan Pritsak, "Das Kiptschakische", *Philologiae Turcucae Fundamenta*, I, s. 74 vd. ve Ali Fehmi Karamanhoğlu, "Kıpçaklar ve Kıpçak türkçesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XII (1963), s. 181 vd.

eserler ve bir kaç orijinal şiirden ibâret olan bu edebiyatın büyük kısmı, filolojik bakış açısı dışında, pek az değer taşır.

2. Memlûk - Kıpçak Edebiyatının dili, istikrarlı değildir. Ana diyalekterler şöyledir :

(a). Asıl Memlûk Kıpçakçası : Bu, fonoloji ve morfoloji bakımından Harezm Türkçesi² ile sıkı münasebeti olan bir diyalektir. Harezm Türkçesinden ayrıldığı başlıca husûslar şunlardır :

1. Kelime sonundaki ğ / g umûmiyetle düşürülür : *korķu* (Harzm. *korķuĝ*) “korku”, *sarı* (Harzm. *sarıĝ*) “sarı”, *tiri* (Harzm. *tiriĝ*) “diri, yaşayan”, *bulutlı* (Harzm. *bulutlıĝ*, *bulutluĝ*) “bulutlu”, *körklü* (Harzm. *körklüĝ*) “güzel”, *küçli* (Harzm. *küçlüĝ*) “güçlü”.

2. Datif eki, Harezm Türkçesindeki gibi *-ka* / *-ke* veya *-ĝa* / *-ge*'dir; fakat üçüncü teklik şahıs *-ı* / *-i* iyelik ekinde sonra umûmiyetle *-na* / *-ne* olarak görülür (Harezm. *-nĝa* / *-nge* veya *-nĝa* / *-nĝe*) : *aĝz-ı-na* “onun aĝzına”, *yüz-i-ne* “onun yüzüne”.

3. Ablatif eki *-dan* / *-den*'dir. (daimâ دان olarak yazılır) (Harezm. *-dın* / *-din*) : *suw-ı-n-dan* “onun suyundan”, *ay yüzli-den* “bir ay yüzlüden”.

4. Şahıs zamirleri : *menim* (Harzm. *meniĝ* / *menim*) “benim”, *bizim* (Harzm. *biziĝ* / *bizim*) “bizim”.

5. Çokluk şahıs zamiri *biz*'dir. (Harzm. umûmiyetle *miz*) : *alur biz* (Harezm. umûmiyetle *alur miz*) “alırız.”

6. Menfî isim-fiil daimâ *degül*'dür. (Harzm. *ermez* / *ermes*) “değil”.

7. *duk* / *-dük* isim-fiili bolca kullanılır (Harzm. *nâdir*) : *tâkat boldukça* “tâkat oldukça”, *tedükümüz* “dediğimiz”.

8. Soru edatı : *mı* / *mi* (Harzm. *mu* / *mü*).

Asıl Memlûk Kıpçakçasının yâdigârları : Seyf-i Serâyî'nin *Gülistân* tercümesi (bak. : 4. bölüm), Berke Faķih'in *İrsâdü'l-Mülük*'u (bak. : 9. bölüm) ve iki anonim eser : *Kitâb Baytaratü'l-Vâzih* (14. bölüm) ve *Münyetü'l-Guzât* (17. bölüm).

(b). İki alt guruba ayrılan Oĝuz-Kıpçak karışık diyalekti : (1) Kıpçak unsurlarının hâkim olduğu ve aşağıdaki eserlerin temsil ettiği diyalekt : *Kitâb fî 'ilmü'n-nüşşâb* veya *Hulâşa* (İstanbul yazması) (16. bölüm) ve *Kitâ-*

² Edebî Harezm Türkçesinin gramatikal husûsiyetleri, benim makalemde müzakere edilmiştir : “Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatisch - türkischen Literatursprache”, *Studia Altaica, Festschrift für Nikolaus Poppe* (Wiesbaden, 1957), s. 54 vd. ve “Das Chwarezm-türkische”, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I, s. 113-137.

bü'l-hayl (15. bölüm); (2) Aşağıdaki eserlerde görüldüğü gibi Osmanlı Türkçesi unsurlarının hâkim olduğu diyalekt : *Kitâb fi'l-fıkh bi-lisâni't-türki* (12. bölüm), *Hulâşa* (Paris yazması) (16. bölüm) ve *Kitâb Mukaddimet Ebi'l-Leys Semerkandî* (11. bölüm). *Hulâsa*'nın Paris ve İstanbul yazmalarından alınan aşağıdaki kısa örnek, bir sonraki nüshası tamamen "Osmanlıcaştırılmış" olan aynı eserin dilindeki değişiklikleri izah edecektir :

İstanbul nüshası

Yine sizge ma'lûm bolsun kim bu
kitâbnı yazmağa sebep ol boldı kim
Mahdûm Tolu Beg el-Melikî ez-Zâhirî
kaçan kim men za'îf biçâreni ündeyüp
önümde 'arab tilinçe ok atmak 'ilmi
içinde kitâblar keltürüp koydı
dahı men miskin biçâreden tiledi kim
bu kitâblardan ve dahı özge kitâblar-
dan bir kitâb yaza men ok atmak
içinde türki tili üzere tıp
der-h'âst kıldı erse, men dahı özinüñ
buyruğına boyun şundum (y. 2a).

Paris nüshası

Yine size ma'lûm olsun kim bu
kitâbı yazmağa sebep ol oldı kim
Mahdûm Tolu Beg kaçan kim ben
za'îf biçâreyi izdedi, önümde 'arab
dilince ok atmak 'ilmi içinden
kitâblar getürüp önümde kodı.
Baña söyledi kim bu kitâblardan
dahı özge kitâblardan
bir kitâb yaz ok atmak 'ilmi
içinde türki dilince dèyüp
söyledi. Ben dahı özinüñ
buyruğına boyun vèrdüm

(Zajaczkowski, s. 159).

Tercüme (İstanbul nüshası)

Yine size malûm olsun ki bu kitabı yazmağa sebep şu oldu : Mahdum Tolu Beğ, ben zavallı biçareyi çağırıp önüme ok atmak ilmine dâir Arapça kitaplar getirip koydu ve ben miskin biçarenden bu kitaplardan ve başka kitaplardan, ok atmak ilmi üzerine Türkçe bir kitap yazmamı istedi, ben de onun buyruğına uydum.

(c). Osmanlı Türkçesi : Kayıtbay (5. bölüm), Muhammed b. Kayıtbay (6. bölüm) ve Kansu Gavri'nin (7. bölüm) şüirleri buraya âittir. Bundan başka, Memlûk sultanları ve ileri gelenleri için Farsça ve Arapça'dan tercüme veya istinsah edilmiş, Osmanlı Türkçesi ile yazılı bir kaç edebî eser vardır. Bu tür eserler, şunlardır : Hüseyin b. Hasan b. Muhammed el-Hüseyinî tarafından yapılan *Şahnâme* tercümesi (1510, zengin minyatürlerle süslenmiş bir yazma, İstanbul, Topkapı Sarayı, Hazine No. 1519), 'Aynî tarafından yapılan *Kudürî tercümesi* (14. yüzyıl), Kemâl-oğlu'nun *Ferahnâmesi* (14. yüzyıl), İbrâhîm b. Bâlî'nin *Hikmetnâmesi* (893/1487-88, Vatikan Kütüphanesindeki nüsha, bak. : Ettore Rossi, *Elenco dei manoscritti turchi della Biblioteca Vaticana*, Vatican, 1953, s. 131), üç tâne *Yüz hadîs* (İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Şer'îye No. 1154), *Siyer-i Nebevî* (779/1377-78, İstanbul kütüphanelerinde bir kaç nüsha, bak. : *İstanbul kitaplıkları tarih-coğrafya yazmaları*

katalogları, İstanbul, 1945, s. 404-410) ve Muştafâ Darîr'in Vâkidî'den yaptığı *Fütühü's-Şâm* tercümesi (795/1392-93, Halep, İstanbul'daki nüshalar, aynı katalog, s. 305-307, British Museum Or. 3214, Rieu, *Türkisch Manuscripts.*, s. 38 vd. ve bilhassa bak. : Necib .. Aşım, "Mısırda yazılmış türkmence kitap", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mêcmuası* I, 1332/1916, s. s. 54-62), Muhammed Yemenî'nin eseri *Kitâb fezâ'il-i Mekke ve Medîne ve Beytü'l-Makdis ve kabrü'l-İbrâhîmü'l-Halîl 'aleyhi's-selâm* (Bendeki nüsha, Muhammed b. Aḥmed el-Maḥḍisî tarafından, 6 Safer 854/21 Mart 1450 tarihinde, Kudüs'te düzenlenmiştir; diğer nüshalar, Ayasofya'da No. 3341 ve Vatikan'da, Rossi, s. 344). Bilhassa bk. : Tibor Halasi Kun, "Die mameluk-kip-tschakischen Sprachtudien und die Handschriften in Stambul", *KCsA*, III (1940), s. 77-83; Abdülkadir İnan, "XIII. — XV. yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak ve 'hâlis türkçe'", *TDAYB : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, (Ankara, 1953), s. 53-71.

Ş İ İ R

3. Memlûk - Kıpçak şiirinin ilk mahsulü, müstensih Berke Faḳîh tarafından 51 beyitlik hâtimenin yazılıp eklendiği *Ḳuṭb'un Husrev ü Şîrîn*'idir. Bir Kıpçak Türkü olan Berke Faḳîh, Altın Ordu'nun meşhur şâiri *Ḳuṭb'un* mesnevîsini 785/1383 yılında İskenderiye'de istinsah etti. Bir çeşit otobiyografi olan hâtimeden, Altın Boğa Beg'in hizmetindeki Berke Faḳîh'in kâfirlere karşı yapılan bir sefere katıldığını öğreniyoruz. O, kendisi gibi sık sık açlığa mahkûm edilen *fakihlerin* perişan halinden şikayet eder. Berke Fakih, bilhassa, *İrşâdü'l-mülûk ve's-selâtîn* (bak. 9. bölüm) adındaki hacimli bir *fi-kih* kitabının mütercimi olarak da bilinir.

Hâtimenin metni, Ananiasz Zajaczkowski tarafından yayımlanmıştır : "Zabytek jezykowy ze Złotej Ordy "Husrev u Şîrîn" *Ḳuṭba*", RO, XIX (1954), y. 116b-117b ve *Najstarsza wersja turecka Husrev u Şîrîn Ḳuṭba* (Warsaw, 1958), Cilt. I, s. 301-302 (transkripsiyon), VII-IX. levhalar (faksimile); Abdülkadir İnan, aynı eser, s. 63-66 (metnin transkripsiyonlu bir parçası). Bilhassa bak. Fuad Köprülü, *Türk edebiyatı tarihi* (İstanbul, 1926), s. 371-372.

4. Memlûk - Kıpçak devrinin en seçkin şairi Seyf-i Serâyî'dir. Seyf, aslen, Altın Ordu'nun baş şehri Saray'lı idi ve devrinin bir çok şair ve âlimleri gibi Mısır'a gitti; orada 793/1391 yılında Sâdî'nin *Gülistan*'ını Türkçeye tercüme etti ve eserini Bathas Beg'e, yani Melikü'z-zâhir Barkuk'un hâcibü'l-hüccâbı (devlet bakanı) Bathas es-Sudûnî (ölümü : 804/1401-2)'ye ithaf etti. Mukaddimede, kendisini Sâdî'nin eserini tercümeğe sevkeden sebepleri şöyle anlatır : "Bir ilk yaz günü, bir kaç üstat âlim ile bahçede güller arasında oturuyorduk. *İnşâ* sanatından bahsediyorduk. Ben bazı güzel şiirler ve nâdide beyitler okuyunca, âlimlerin başı, aruz sanatından bahisle, taktii zor bir beyit okumamı istedi. O, cevabını hemen alınca dedi ki : Ey garip edebiyat adamı, sana bir kaç tavsiyede bulunmama müsaade eder misin? Eğer sen o tavsiyeleri alırsan iyi olacaktır. Ben cevap verdim : Lutf edersiniz. O dedi

ki : Sen, hatıranın dünyada ebediyen yaşaması için Şeyh Sâdî'nin Gülistânını Türkçeye tercüme etmeli ve onu kudretli bir kişiye ithaf etmelisin." (yay. Uzluk, s. 10).

Seyf-i Serâyî'nin *Kitâb-ı Gülistân bi't-türki* adlı eseri, kelimesi kelimesine bir tercüme değildir. Şairimiz, şiirleri oldukça serbest tercüme ederken sadece nesir hikayelerin tercümesinde eserin aslını takip eder. Eserin bazı kısımları tercümede eksiktir veya farklı görünmektedir.

Gülistân tercümesi Memlûk-Kıpçak şiirinin en güzel mahsûlüdür. Mâmafih, Seyf-i Serâyî sadece bir mütercim değil, fakat bilhassa orijinal manzumelerin şairidir. *Gülistân* tercümesinin el yazmasının sonundaki bir kaç orijinal gazel ve *nazîre*, şairleri Seyf'in şiir kabiliyetinin birer delilidirler. Bu şiirlerden "Şairlerin Vasıfları" başlıklı şiirde Seyf, aşağıdaki örnekte olduğu gibi zamanının şairlerini tavsif eder.

- 1 Cihân şâ'irleri, ey gülşen (ü) bâğ
Kimi bülbül durur sözde, kimi zâğ.
- 2 Kimi tûṭî bigin çeyner şekerni
Kimi lafzı bilen örter dürerni.
- 3 Kiminiṅ sözleri mevzûn u şîrîn
Kiminiṅ lâyıḳ-ı teşrîf ü taḫsîn.
- 4 Kimi özgeniṅ eş'ârın benim der
Kimi ḫelvâ kibi şalgam çobın yer.
- 5 Kimi ma'nâ ḳoyup lafzın tüzetür
Kimi veznin bozup şan'at közetür.
- 6 Alarnıṅ uş biri Seyf-i Serâyî
Cihân ârifleriniṅ hâk-i pâyı.
- 7 Anı sen cümle şâ'ir kemteri bil
Ḳamer yüzge hemîşe müşteri bil.

(1) Cihan şairleri, ey bağ ve gülşen, kimi sözde bülbül, kimi kargadır. (2) Kimi papağan gibi şeker çığner, kimi inciye söz ile örter. (3) Kiminin sözleri mevzûn ve şirin, kiminin sözleri de teşrif ve tahsine layıktır. (4) Kimi başkalarının eserini benim der, kimi helva gibi şalgam çöpü yer. (5) Kimi mânâyı bırakıp söz düzer, kimi vezni bozup sanat gösterir. (6) Onlardan biri de cihan âriflerinin toprağı Seyf-i Serâyî'dir. (7) Sen onu hepsinin en kötüsü bil, ay yüzüne daimâ müşteri bil.

Seyf-i Serâyî, aralarında meşhur *Muḫabbetnâme* yazarı H̱varezmî, sonra Saraylı Ahmed Hoca ve Altın Ordu şairlerinden 'Abdü'l-mecîd ve bir Azerbaycan şairi olan Hasanoglı'nın da bulunduğu yedi şairin gazellerine yedi

nazîre düzenledi. Bu, onun Türk edebiyatının çeşitli sahalarındaki ilmini kesin şekilde isbat eder.

Yazma ve basma : Yegâne ve şairinin el yazısıyla olan nüsha : Leiden, İlimler Akademisi Kütüphanesi, No. 476, Dozy, *Cat. cod. orientarium*, c. I, s. 355, Feridun Nafiz Uzluk tarafından faksimile olarak yayınlanmıştır : *Seyfi Serâyî, Gülistan tercümesi* (Ankara, Türk Dil Kurumu, 1954), bak. T. Gandjei'nin tenkidi, *Oriens*, VIII (1955), s. 296-297, A. Battal-Taymas, "Seyf Sarâyî'nin Gülistan tercümesini gözden geçiriş" *TDAYB* (1955), s. 73-98 (bilhassa gramer incelemesi) ve Ananiasz Zajaczkowski, *RO*, XXII/2 (1960), s. 127 vd. Yazmadaki hâşiyeler için bak. : A. Bodrogligeti, "Glosses on Sayf-i Sarâyî's *Gülîstân bi't-türkî*, *Acta Orient. Hung.*, XIV/2 (1962), s. 23-30.

Edebiyat tarihi : J. Thury, *Török nyelvemlekek a XIV. század vegeig* (14. yüzyılın sonuna kadar Türk edebiyatı yâdigârları) (Budapest, 1903), s. 52 (Türkçe tercümesi : *Millî Tetebbular Mecmuası*, II, s. 133): Fuad Köprülü, *Türk edebiyatı tarihi*, s. 372 vd., "Çağatay edebiyatı", *İslâm Ansiklopedisi*, III (İstanbul, 1954), s. 282 vd., Alessio Bombaci, *Storia della letteratura turca* (Milano, 1956), s. 117; A. Bogrogligeti, "Notes on the Turkish Literature at the Mameluke Court", *Acta Orient. Hung.*, XIV/3 (1962), s. 273-282.

5. Memlûk-Kıpçak hânedânının Sultan Kayıtbay, oğlu Muhammed ve Sultan Kansu Gavri gibi bazı üyeleri şiir de yazdılar.

Sultan Kayıtbay (1468-1495), bilhassa dinî şiirle ilgilendi. Onun Arapça, Türkçe - Arapça ve Türkçe yazılmış dinî şiirlerini ve duâlarını ihtivâ eden bir kolleksiyon vardır. Bu şiirler, muayyen dinî âyinlere tahsis edilmişti (müstakil şiirlerden önce melodiler gösterilir). Aşağıdaki örnek, *muvaşşah* (iç kafiyeli şiir) olarak bilinir :

- 1 Ben bir dervîş idüm, ehl-i münâcât : Allâh Allâh
Dilüm tesbîh okur, işüm ibâdet : Allâh Allâh!
Seccâdem çignümde, aşâm elümde : Allâh Allâh!
Ya'nî hod yürürem şâhib-i kerâmet : Allâh Allâh!
- 2 Bir ay yüzlü beni yoldan apardı : Allâh Allâh
Ne dîn kodı bize, ne höd 'ibâdet : Allâh Allâh!
Dilüm tefsîr okur medreselerde : Allâh Allâh!
Kolum kadeh dutar, işüm harâbat : Allâh Allâh!
- 3 Bırağuram hırkamı, çağıruram : Allâh Allâh!
Kem gördi bu dünyâda 'aşîk selâmet : Allâh Allâh!
Yâ Kayıtbay, tevbe kıl güneheründen : Allâh Allâh!
Meger Hâkdan gele bize 'inâyet : Allâh Allâh!
- 1 Ben münâcât ehli bir dervîş idim : Allah Allah!
Dilim tesbih okur, işim ibadettir : Allah Allah!
Seccâdem omuzumda, âsam elimde : Allah Allah!
Yani yalnız yürürüm, kerâmet sahibi : Allah Allah!
- 2 Bir ay yüzlü, beni yoldan çıkardı : Allah Allah!
Bizde ne din bıraktı, ne de ibâdet : Allah Allah!

Dilim medreselerde tefsir okur : Allah Allah!
Elim kadeh tutar, işim meyhanelerdedir : Allah Allah!

- 3 Hırkamı bırakıp çağırırım : Allah Allah!
Bu dünyada aşık selameti kem gördü : Allah Allah!
Ey Kayıtbay, günahlarından tövbe et : Allah Allah!
Belki bize Hak'tan inayet gelir : Allah Allah!

Kayıtbay, uzun bir şiirde peygamberi yalın bir dille över :

Doğdı Mekkede Ahmed
Hağ resül Muhammed.
Geldi 'aleme rahmet,
Buldu ümmeti devlet.
Cümle halkuñ habibidür,
Dertlülerüñ tabibidür. vs.
(Ayasofya, No. 2047, 36b)

Mekke'de doğdu Ahmed, hak peygamber Muhammed. Aleme rahmet geldi, onun ümmeti devlet buldu. O, herkesin sevgilisidir, dertlilerin tabibidir.

Yazmalar : *Mecmū' mübârek fihi ezkâr ve muvaşşahât li's-Sultânü'l-merhûm el-Melikü'l-eşref Kayıtbay rahmetü'llahi 'aleyh ve li-Mevlânâü'l-makâmü'l-eşref Ebu'n Naşr Kaşüh el-Gavrî*, İstanbul, Ayasofya Kütüphanesi No. 2047, y. 2a-67b ve *Kitâb mine'd-da'vât*, İstanbul, Topkapı Sarayı, Revan Köşkü No. 1727, 105 y. Revan nüshasından bazı örnekler, Abdülkadir İnan tarafından yayımlanmıştır : "Kayıtbay'ın türkçe duaları", *Jean Deny Armağanı* (Ankara, 1958), s. 91-94.

6. Kayıtbay'ın oğlu Melikü'n-nâşır Muhammed b. Kayıtbay da bir şairdi. Aşağıdaki *rubâî*, Kansu Gavri için yazılan umûmî Arap tarihi *Kitâb 'ukûdü'l-cevheriye*'nin ikinci cildinde kayıtlıdır (921/1515, İstanbul, Ayasofya Kütüphanesi, No. 3313, y. 93a.) :

Bu gece üç gecedir yadüğüm taş.
Hağ bilür, ol yadığa koymadım baş.
Sultânüm, senüñ 'azîz başuñçün
Bir murâd hâşıl ola yâ gide baş.

Bu geceyle üç gecedir yadığım taş. Allah bilir ki o yadığa baş koymadım. Sultanım, senin aziz başın için bir muradım hâşıl olsun yahut başım gitsin.

Bu *rubâî*, şairin adı zikredilmeksizin Abdülkadir İnan tarafından Latin transkripsiyonu ile yayımlanmıştır (*TDAYB* (1953), s. 69.

7. Son Memlûk-Kıpçak sultanı Kansu Gavri (1500-1517), din ile ilgisi olan veya olmayan her iki türde de şiirler yazdı. İstanbul Millet Kütüphanesinde Gavri'nin Arapça şiirlerini ve Türkçe bir gazelini ihtivâ eden küçük bir

divan vardır. Yukarıda zikredilen *Kitâb 'uķūdū'l-cevheriye'*'nin ikinci cildinde, Kansu Gavri'nin Arapça bir kaç şiirinden başka Türkçe bir *rubâtsi* ve Türkçe bir *murabbat* da kayıtlıdır. Bu dört kıtalık murabbanın ilk kıtası şöyledir :

Bu hür-şıfat gönlüme gör kim neler eyler!
 Biñ işve vü yüz nâz ile kaçd-i ciger eyler.
 Ya kaçını vü gamzelerini sihir eyler
 Şol şah-ı kamer-ruķ (ki) anıñ adı 'Alî'dür. (y. 89a).

Bu huri sıfatlı, gör ki gönlüme neler eyler. Bin işve ve yüz naz ile ciğerime kasdeyler. Yay kaçını ve gamzelerini sihir eyler; o ay yüzlü şahın adı Ali'dir.

Kansu Gavri'nin dinî şiirleri, Kayıtbay'ın şiirleri ile aynı şekil, dil ve tondadır. Onun da dinî şiirlerinin büyük kısmı Arapça yazılmıştır ve bu şiirlerin sadece beş tanesi, Türkçe veya Türkçe - Arapça'dır. Aşağıdaki örnek, uzun bir mülemmadan alınmıştır :

Yâ İlâhî, ben günehkâr,	ente ğaffârü'z-zünüb.
'Aybumı yüzüme urma,	ente settârü'l-'uyüb.
Ķamu işler saña ma'lüm,	ente 'allâmü'l-ğuyüb.

(Ayasofya 91a : 1-3; Topkapı 21a : 1-3)

Ey Allahım, ben bir günahkârım;	Sen günahları bağışlayıcısın.
Ayıbımı yüzüme vurma;	Sen ayıpları gizleyicisin.
Bütün işler sana malumdur;	Sen bilinmeyenleri bilicisin.

Kansu Gavri, gazellerinin birinde panteist fikirlerini açıklar :

Şüret-i Hâkdur görinen çünkü her şeyde bize,
 Bakıcaķ Hâķ görünür her şüret-i zîbâ bize.
 Vahdetüñ bahrıda biz kim şöyle ğavvâş olmuşuz,
 Mevc ursa, tañ mıdur, bu lücciyeye deryâ bize?

(Ayasofya, 84a)

Bize, her şeyde görünen Hakk'ın sureti olduğu için, her güzel sûret, bakiınca, bize Hak görünür. Senin vahdetinin denizinde öylesine gavvas olmuşuz ki bu engin deniz dalgalansa, şaşılır mı?

Yazmalar : *Divân-ı Kansu Gavri*, İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabî No. 4639, 46 y. (İstinsah tarihi : 1325/1909), Türkçe gazel 8b/9a yapraklarındadır; anonim *Mecmû' mübârek* yazmasındaki *Muvaşşahât li'l-melikü'l-eşref Kaşüh el-Gavri*, vs. (bak. 5. bölüm), Ayasofya No. 2047, y. 81a-95a, 100b, 109a 109b ve *el-Kaşâidü'r-rabbâniye ve 'l-mvaşşahâtü's-sultânîye el-Gavriye*, İstanbul, Topkapı Sarayı, Bağdad Köşkü No. 138, 30 y. Türkçe şiirler 21a-25a, 28a-29a yapraklarında yer alır. Bilhassa bak. Rifki Melul Meriç, "Kansuhü'l-Gavri'nin şiirleri", *Oluş Mec.* (Ankara, 1939), No. 19; M. Sobernheim-İbrahim Kafesoğlu. "Kansu", *İslâm Ansiklopedisi*, vs.

İ L M İ E D E B İ Y A T

8. Din ile ilgili olan veya olmayan şiir mahsûllerinin dışında, müsbet ilimler ile ilgili sayısız eserler de bize kadar gelmiştir. Bazıları sadece satır-altı tercümesi olan bu eserler, umûmiyetle küçük veya edebî değeri olmayan, fakat Memlûk-Kıpçak yazı dilinin malzemeleri olarak önemli eserlerdir. Muhtevâlarına dikkat edildiğinde, bu eserler, şu guruplara ayrılabilir : fıkıh kitapları, tıbbî eserleri ve binicilik sanatına dâir eserler.

Fıkıh Kitapları

9. Bize kadar gelmiş, beş taneden az olmayan eserle fıkıh, yani İslam şeriatı ilmi, Memlûkları çok ilgilendirmiş görünüyor.

Bu devrin en şumullü fıkıh kitabı, Arapça'dan bir satır-altı tercümesi olan *İrşâdü'l-mülûk ve's-selâtin*, Kıpçak Türkü ve Hanefî fakîhi Berke Fakîh (bak. : 3. bölüm) tarafından Nâ'ibü's-saltanat el-Cenâbü'l-âli el-mevlevî el-emîrî el-Kebîrî el-Melikü'z-zâhirî el-Mahdûmî es-Seyfî Bacmân'ın kütüphanesi için 789/1387'de İskenderiye'de meydana getirildi. Pek çok *kitap, fasıl* ve baplara ayrılan bu hacimli eser, abdest, namaz, zekat, oruç, haç, vs.'nin farzlarını tafsilâthca inceler. Türkçe tercüme, Arapça metnin düzenini takip eder; Türkçe kelimeler, Arapça kelimelerin altına, kırmızı mürekkeple ve yalın olarak yazılmıştır. Bu yüzden tercüme, Arapça metinsiz her zaman anlaşılmaz. Tercümeden bir parça :

Ayttı Resûl 'aleyhi's-selâm : Bir kêçe seyr kılındım men kökke. Kördüm İbrâhîm 'aleyhi's-selâmı, sözleşti maŋga, men taķı sözledim aŋga. Kaçan kim kaytmaq tiledim êrse, ayttı maŋga : Ey Muhammed, menden selâm bergil ümmetiŋge taķı aytgıl anlarğa : Râstî uçmaq yaratılmaqı kökçek turur, içmekî tathî turur. Evüŋgiz uçmaqķa hayrlar birle taķı kulluklar birle tēp taķı Tengriŋiŋ rizâsını izleŋgiz tēp. Râstî uçmaq müştâķ turur sizge tēp. (y. 39a : 4-7).

Kim kim âyâtlarğa mansa taķı anı tefsîr kılrsa öz re'yi birle taķı aytsa : Bolmadı Nebîniŋ erişmekî meger kim Beyt-i Maķdiske tēgrü, taķı inkâr kılrsa köklerge erişmekini yâhüd turuķsa annŋ içinde, aytsa : Bilmes men Nebî kökke çıktı mı yâ çıķmadı mı tēp, ol kişi mübtedi' turur taķı azğan turur. Anıŋ artında namâz kılmaq revâ bolmas (y. 39b: 2-4)

Resûl aleyhisselâm söyledi : Bir gece ben gökte gezdirildim. İbrahim aleyhisselâmı gördüm, bana söyledi, ben de ona söyledim. Dönmek istediğim zaman bana söyledi : "Ey Muhammed, benden ümmetine selâm ver ve dahi onlara söyle : Gerçekten cennetin yaratılması güzeldir, içkisi tathîdir. Koşunuz cennete hayrlar ile dahi kulluklar ile diyerek dahi Tanrının rızasını gözetiniz deyip. Gerçekten cennet sizi hasretle beklemektedir, deyip."

Kim ki âyetlere inansa dahi onları tefsir kılrsa ve dahi öz düşüncesi ile söylese : Nebî'nin Beyt-i Makdis'e erişmesi mümkün olmadı, dahi göklere

erişmesini inkâr etse yahut bu (düşünce) onun içine yerleşse, söylese : Nebi göğe çıktı mı çıkmadı mı bilmem diye, o kişi mübtedîdir dahi azmıştır. Onun arkasında namaz kılmak olmaz.

Yazma : İstanbul, Ayasofya No. 1016, 498 y. Bilhassa bak. : Fuad Köprülü, *Türk edebiyatı tarihi*, s. 371; T. Halasi Kun, yuk. eser, s. 79; Abdülkadir İnan, *TDAYB* (1953), s. 55, 63-66.

10. Arapçadan diğer bir satır - altı tercümesi olan *Kitâbü'l-fıkḥ*, abdest, namaz, zekât ve oruçla ilgilidir. Eserin son kısmı kaybolduğundan, mütercimnin adı, tercüme veya istinsah tarihi bilinmiyor. Aşağıdaki örnek bu eserden alınmıştır :

Ol Teñri ta'âlâ kadîmdür ezelde zamân yaradılmazdan burun, sâ'atları yaradılmazdan burun. Ol Teñri ta'âlâ bâkîdür, ebedî, 'âlem fânî olğandan soñra, barça yaradılmış fânî olğandan soñra. Ol Teñri ta'âlâ 'âlimdür kulunuñ âşikârâ işlegenini, yaşırup işlegenini. Qatı yaşırğanımı dañı bilür. Ol Teñri ta'âlâ gâyetde işidicüdür. kulunuñ yaşırup söylegenini (y. 2a).

O Tanrı taâlâ kadîmdir ezelde zaman yaratılmadan önce, saatları yaratılmadan önce. O Tanrı taâlâ bâkidir, ebedî (dir) âlem fâni olduktan sonra, bütün yaradılmışlar fâni olduktan sonra. O Tanrı taâlâ bilendir kulunun açıkça işlediğini, gizlice işlediğini. (Kulun) çok gizlediğini dahi bilir. O Tanrı taâlâ gayet işiticidir kulunun gizlice söylediğini.

Yazma : İstanbul, Ayasofya No. 1360, 266 y. Arapça kelimelerin altına kırmızı mürekkeple Türkçe kelimeler yazılmıştır. Türkçe metin harekelenmiştir. Bilhassa bak. : T. Halasi Kun, yuk. eser, s. 79.

11. Üçüncü bir satır-altı tercümesi olan *Kitâb Muḳaddimet Ebî'l-Leys es-Semerḳandî*, meçhul bir mütercim tarafından tercüme edilmiş ve Kansu Gavri'nin kütüphanesi için Memlûk Kıpçak Türkü Esenbay b. Sudun tarafından istinsah edilmiştir. Ebûl-Leys Semerḳandî, Hanefî mezhebinin meşhur bir fakihî ve din âlimiydi; 373/983'te veya bir kaç yıl sonra öldü. Semerḳandî'nin eseri *Muḳaddimetü's-şalat*, islâmın abdest, namaz, zekât, oruç ve hac gibi temel farzlarının bir açıklamasıdır ve onlara muhtelif dinî meseleleri soru ve cevaplar şeklinde anlatan bir bölüm eklenmiştir. Bu tercümenin dili, tamâmen Osmanlıcadır. Bize hâlâ Kıpçak Türkçesini hatırlatan hususlar, gelecek -istem kipi eki -ğay / -gey, isim-fiil eki -ğan / -gen ve bir takım Kıpçak Türkçesi kelimelerinin kullanılmasıdır. Aşağıdaki örnek bu tercümeden dir.

Söz kesildi. Kaçan dilese kişi avdaz almak, yuğay iki elini üç gez, aydağay : Başlaram ulu Teñri adı birle, dañı şükr éder men Allâha dîn-i islâm üstine. Andan soñra istincâ eyleye (y. 32b).

Bu meş'ele. Eger aydılsa : İmân nedür dañı islâm nedür dañı ihsân nedür?, ayıt : İmân degen ikrârdur dil birle dañı manmağdur gönül birle. İs-

lâm dedüğümüz muṭî' olmağdur Teñrinüñ buyruğına. İhsân dedüğümüz ol ihsândur Teñri yaratğan kullara dağı şefaķat eylemekdür anlara (y. 44a-44b).

Söz kesildi. Kişi abdest almak istese, iki elini üç kez yıkayacak, söylecektir : Başlarım ulu Tanrı adı ile dahi islam dini (esaları) üzerine Allah'a şükrederim. Ondan sonra (tabîî varlığından) kurtuluş dileyecektir. (y. 32b).

Bu mesele (dir). Eger söylense : İman nedir, islâm nedir ve ihsan nedir?, söyle : İman denilen, dil ile ikrar ve gönül ile inanmaktır. İslam dediğimiz, Tanrı'nın yarattığı kullarına şefkat eylemesidir (y. 44a-44b).

Yazma : İstanbul, Ayasofya No. 1451, 47 y. Bilhassa bak. : Halasi Kun, *yuk. eser*, s. 80. Bu nüsha Ananiasz Zajaczkowski tarafından yayımlanmıştır : "Mamelucko - kipczacki preklad arabskiego traktatu Mukaddima Abū-l-Lait as-Samarkandī (Yazma : İstanbul, Ayasofya 1451)", RO, XXIII/1 (1959), s. 73-99 (kısa bir dil araştırması, sözlük, Latin transkripsiyonlu Türkçe metin ve Arapça husûsiyetler) ve *Le traite arabe Mukaddima d'Abou-l-Lait as-Samarkandī en version mamelouk-kiptchak* (Yazma : İstanbul, Aya Sofya 1451) (= *Zaklad Orientalistykii Polskiej Akademii Nauk*) (Warsaw, 1962) (kısa bir giriş, faksimile).

12. Fetvaların müşterek bir mecmuası olan *Kitâb fî'l-fıkh bi-lisâni't-türki*, muhtemelen 824/1421'den önce, meçhul bir müellif veya mütercim tarafından düzenlenmiştir. Aşağıdaki örnek, bu eserdendir :

Eger bir kişi da'vî edse bir kişinin üstine, ayıdsa : Menüm sende bu kadar aḥçam var dese; dağı ol da'vî olınğan kişi ayıdsa : Senüñ menüm üstüme hiç nemeñ yoğdur dağı men seni bilmez men dese, dağı ol da'vî edgen kişi danuğ durğuzsa aḥçası var ıduğına, dağı kâzî hüküm edse : Aḥçasını vergil dëyü; dağı hüküm edgenden soñra ol da'vî olınğan kişi danuğ durğuzsa, dağı ol da'vî olınğan kişinin danuğları ayıdsa : Ol da'vî edgen kişinin aḥçası vardı bu da'vî olınğan kişinin üstine, velâkin ol da'vî olınğan kişi ödedi dese, emdi ol da'vî olınğan kişinin danuğları işidilmez (*TDAYB*, 1953, 11 levha, süt. 1 : 19-32).

Eğer bir kişi, (diğer) bir kişi hakkında davacı olsa, söylese : Benim sende şu kadar akçem var dese, ve o dava olunan kişi söylese : Senin benim üstümde hiç bir şeyin yoktur ve ben seni tanımıyorum dese, ve o dâva eden kişi (alacak) akçesi olduğuna tanık getirse, ve kadı hükmeylese : Akçesini ver diye ve hüküm verildikten sonra o dâva olunan kişi tanık getirse ve o dâva olunan kişinin tanıkları söylese : O dâva eden kişinin (alacak) akçesi vardı bu dâva edilen kişi üzerinde, fakat o dâva olunan kişi ödedi deseler, imdi o dâva olunan kişinin tanıkları dinlenmez.

Yazma : İstanbul, Millet Kütüphanesi, Feyzullah No. 1046, 439 y. Bu nüsha, 824/1421'de saltanat süren Sultân Tatar el-Melikî el-Mütedî'nin kütüphanesine âittir. Bilhassa bak. : T. Halasi Kun, *yuk. eser*, s. 80; Abdülkadir İnan, *TDAYB* (1953), 11 levha (yukarıdaki Türkçe metnin faksimilesi) ve "Karışık lehçelerle yazılan türkçe eserler (XV - XVI. yüzyıllar)", *Türk Dili*, V/53 (Ankara, 1956), s. 272-275.

13. Yukarıda bahsedilen fıkıh kitaplarının dışında, Kıpçak Yürkçesi ile yazılmış bir başka *fıkıh kitabının* tarihsiz bir yazması, Konya Yusuf Ağa

Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir (bak. : Abdülkadir İnan, TDAYB (1953), s. 68 ve Türk Dili, V/53, s. 273

TIBBÎ ESERLER

14. Tıbbî eserler, atların husûsiyetleri, at hastalıkları ve çâreleri ile ilgilidir ve atların terbiyesi için bilgi verirler.

Tıbbî eserler arasında, önce Çerkes Memlûklardan birinin nedimi olan Tolu Beg'in emri ile hazırlanmış Arapça'dan bir tercüme, *Kitâb baytaratü'l-vâziḥ*'i zikredebiliriz. Tolu Beg, muhtemelen, 14 Nisan 1395'te Tohtamış'ın sarayında kalan Memlûk elçisi Tolu ile aynı kimsedir (bak. : B. Spuler, *Die Goldene Horde*, s. 133 vd.). Emri ile Türkçe'ye başka bir kitap da tercüme edildiğine göre, Tolu Beg, atlarla ve okçulukla pek ilgilenmiş görünüyor (bak. : 16. bölüm).

Mütercimnin adı, tercümenin yeri ve tarihi eserde zikredilmemiştir. *Kitâb baytaratü'l-vâziḥ* iki bölümdür. Daha kısa olan ilk bölümde, bir atın iyi mi yoksa kötü mü olduğunu tesbit etmeyi mümkün kılan alâmetler tartışılır. Bir at, yüzü güzelse, alın saçları arasındaki mesafe ve üst dudağı uzunsa, dili uzunsa (dili uzun olan bir atın çabuk susamayacağı düşünülmüş), kulakları ince, vs. ise, o at iyi bir attır. Yassı kulaklar, atın kötülüğüne delâlet eder. Bir başka *bâb* da, bir aygırda iyi, fakat bir kısırakta kötü olarak mütâlaa edilen husûsiyetlere ayrılmıştır. Daha uzun olan ikinci bölüm, çeşitli at hastalıklarını ve onların tedâvî yollarını göstermektedir. İlaç olarak pek sık tavsiye edilenler : şarap, süt, bal, sirke, zeytin yağı, sarmısak, maydonoz, incir, rezene, asma kökü, keten tohumu, topkuyruk, bal, bal mumu, tuz, sabun, su banyosu ve sargılar. Biz bu enteresan kitaptan, bilgisiz baytarların yollara oturup para kazanmak için hasta atları tedâvi ettiklerini öğreniyoruz. Müellif böyle sahte baytarlara karşı okuyucuyu uyarır. Aşağıdaki örnek, bu eserden alınmıştır :

Ammâ ol ağrılarınıḡ biri sudâ' turur. Anınḡ 'alâmeti ol turur, kim at dâyim başın aşağı salar, yoḡaru kötüre bilmes; taḡı közin aça bilmes, dâyim közini yumar taḡı dâyim közi yaşı akar. Taḡı arpasın yemes. Yatsa, küç birle yatur. Taḡı közleri tamarları ḡan bolur taḡı köziniḡ aḡı ḡan bolur. Taḡı dâyim bu şıfat üze bolur (y. 49a).

Ama o ağrılardan biri halsizliktir. Belirtisi şudur ki at daimâ başını aşağı salar, yukarı kaldıramaz; ve gözünü açamaz. daimâ gözünü yumar ve daimâ gözünün yaşı akar. Arpasını yemez. Yatsa, güçlkle yatar. Gözlerinin damarları kan olur ve gözünün akı kan olur. Daimâ bu halde olur.

Yazmalar : İstanbul, Topkapı Sarayı, Revan Köşkü No. 1695, 67 yaprak. Bak. : T. Halasi Kun, *yuk. eser*, s. 79 ve Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi türkçe yazmalar kataloḡu* (= *Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları*, No. 11), I. cilt (İstanbul, 1961), s. 591, No. 1823. Eserin kısa bir dil incelemesi, Saadet Çaḡatay'ca verilmiştir : "Eine osttürkische

Handschrift : *Baytarat'ul-vazih*", *Akten des vierundzwanzigsten internationalen Orientalisten-Kongresses München 28. August bis 4. September 1957* (Wiesbaden, 1959), s. 602-604. Diğer bir yazma Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl. turc 179, y. 1-99a'da muhafaza edilmektedir; bak. E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*, vol. I (Paris, 1932), s. 249 vd., ayrıca bak. A. Zajaczkowski, RO, XX (1956), s. 139 vd.

15. *Kitâbü'l-hayl* risâlesi, Farsça'dan tercümedir. Mütercimnin adı bilinmiyor. Kitap iki bölüme ayrılır. Daha uzun olan ilk bölüm, atların husûsiyetleriyle meşgul olur ve hastalıklar ile tedâvilerine âit kısa bir açıklamayı ihtivâ eder. Daha kısa olan ikinci bölüm, atların tâlimi ile ilgilidir. Aşağıdaki örnek, bu eserden alınmıştır :

Fâre dedükleri oldur kim kulağı dibi şiş bolur mahtalına yakın. Anı kesüp maddesin kesüp çıkarıp dahı derisini üstine çekip bağlasalar, hoş bolur. Ve dahı bu 'illetden âh âh deyüp öksürür. Ve dahı 'alefin yemez. Ve dahı ağan su içer bolsa, ölür (y. 84a-84b).

Fâre (hastalığı) dedikleri odur ki (atın) kulağı dibi ucuna kadar şişer. O şişliği kesip çıkararak derisini üstüne çekip bağlasalar, iyi olur. Bu illetten ah ah deyip öksürür. Ve yulafını yemez. Akan suyu içecek olsa, ölür.

Yazma : İstanbul, Bayezit Umûmî Kütüphanesi, Veliyüddin No. 3176, y. 66b-102b. Müstensih : Hüseyin b. Ahmed el-Erzurumî... es-sâkin fî medresetü's-Şeyhü. İstinsah yeri ve tarihi verilmemiş. İthaf edilen : Muhibbeddin Temrâz. Bilhassa bak. H. Ritter, *Der Islam*, XVIII (1929), s. 136 vd., T. Halasi Kun, *yuk. eser*, s. 80. Krş. 16. bölüm.

BİNİCİLİK SANATINA DÂİR ESERLER

16. Binicilik sanatına dâir iki eser, bize kadar gelmiştir. Bunlardan biri, *Hulâsa* veya *Kitâb fî-'ilmü'n-nüşşâb* başlığını taşır. Bu eser, meçhul bir müellif tarafından Tolu Beg için çeşitli Arapça eserlerden tercüme edilmiş ve derlenmiştir (bak. : yuk. 14. bölüm). Eser, bir mukaddime ve aşağıdaki bahislerin tartışıldığı beş bölümden ibarettir : (1) İlk okçu kimdi?, (2) Okçuluğun eski ustaları, (3) Okçuluğun temel esasları, (4) Ayakta ve oturur durumda ok atma, (5) Ok atma hatâları.

Mukaddimedede, biniciliğin ve okçuluğun faziletleri, sık sık Peygambere mürâcaatla tartışılır : "Bil ve bildir ki Allah en yüce olandır. Allah'ın sığımlan irâdesinde at bağlamak ve okçuluk farz kılındı : (Sure VIII, 60/62) :

وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ

Mânası şöyledir : Siz Allah düşmanlarına karşı, at besleme ve kuvvet hususunda elinizden geleni yapın. Ve Peygamber aleyhisselam da "kuvvet" kelimesini izah eder. Bir zamanlar şöyle söyledi : "Okçuluk kuvvet demektir". Peygamber aleyhisselam da ok attı, kılıç kuşandı, mızrak sançtı. (Bayezit, y. 3a-3b).

Okun ilâhî kaynağı şöyle anlatılır :

Kaçan Âdem 'aleyhi's-selâm uçmağdan çıktı, dünyâ yüzine keldi. Âdem 'aleyhi's-selâm (aynen) Teğri ta'âlâ buyurdı ekin ekmek. Kaçan

kim Âdem 'aleyhi's-selâm ekin ekmege başladı erse, kargalar keldi. Ekinni yediyise, Âdem 'aleyhi's-selâm Tenğri ta'âlâya şikâyet kıldı. Ol sâ'at içinde Cebra'îl 'aleyhi's-selâm indi, yay dağı bir kiriş dağı iki ok alup keldi. Âdem 'aleyhi's-selâm aytdı : Yâ Cebra'îl, bu ne turur, dëyüp sordı. Cebra'îl yaynı ve dağı kirişni ve dağı oknı atmağa vërdi dağı aytdı : Bu Tenğri ta'âlâ kuvvetinden durur. Andan oknı atmağnı öğretti ve dağı adını nuş âb dëdi ve dağı bir rivâyetde nuşsa abba dedi. Ab ol karganın adı turur süryânî tilinçe ve dağı abba oknun adı durur. Ma'anîsi ol bolur kim karganı sürgil bu ok birle têmek bolur. Andan sonra aña 'arab tilinçe nüşşâb ad bërildi deyüp aytdılar. Kaçan kim Âdem ok atmağnı öğrendi, gâyet sevindi ve dağı anı kendüsine silâh kıldı (Bayezit, y. 8a-9a).

Ne zaman (ki) Adem aleyhisselam cennetten çıktı, dünya yüzüne geldi. Tanrı taâlâ ekin ekmeği buyurdu. Ne zaman Adem aleyhisselam ekin ekmeğe başladıysa, kargalar geldi. Ekini yediklerinde, Adem aleyhisselam Tanrı taâlâyâ şikâyet kıldı. O saat içinde Cebraîl aleyhisselam indi, yay dahi bir kiriş ve iki ok alıp geldi. Adem aleyhisselam söyledi. Ey Cebraîl, bu nedir, deyip sordu. Cebraîl yayı, kirişi ve oku atmak için verdi ve söyledi : Bu Tanrı taâlâ kuvvetindedir. Ondan (sonra) oku atmasını öğretti ve adını nuş âb koydu veya (diğer) bir rivayete göre nuşsa abba dedi. Ab Süryanice'de karganın adıdır ve abba okun adıdır. Manası, kargayı bu okla kovala demektir. Ondan sonra ona Arapça'da nuşşab adı verildi diye söylediler. Ne zaman ki Adem ok atmaya öğrendi, çok sevindi ve onu kendisine silah edindi.

Yazmalar : İstanbul, Bayezit Umumi Kütüphanesi, Veliyyüddin No. 3176, y. 1b-66a (krş. 15. bölüm). Y. la'da eserin adı *Kitâb fî 'ilmü'n-nüşşâb*; fakat y. 3a'da *Hulâşa*'dır. Yine bak. : H. Ritter, *Der Islam*, XVIII (1929), s. 136 vd. ve T. Halasi Kun, *yuk. eser*, s. 79. Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl. turc 179 (Blochet, I, s. 249 vd.)'te, İstanbul nüshasının dili biraz daha Osmanlılaştırılmış, 1430'larda Kahire'de istinsah edilmiş diğer bir kopyası vardır (bak. 2. bölüm). Bu nüsha, Ananiasz Zajaczkowski tarafından incelenmiştir : "Mamelucko-turecka wersja arabskiego traktatu o luznietwie z XIV w.", RO, XX (1956), s. 139-261 (içindekiler, dil incelemesi, sözlük, faksimile ve Latin transkripsiyonlu metin). Yine bak. : Zajaczkowski'nin yazısı : "Mamelucka wersja arabskiego traktatu o luznietwie z XIV w. - Une version mamelouke du traite arabe sur le tir a l'arc du XIV-e s. (Mss. Turcs de la Bibliotheque Nationale, Suppl. 179)", *Sprawozdania Polskiej Akademii Um.*, vol. LI (1950), js. 664-669. Latin transkripsiyonu ve Almanca tercümesiyle kısa bir örnek : O. Pritsak, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I, s. 85.

17. *Münyetü'l-guzât* başlıklı ikinci binicilik kitabı, halife el-Muktedi Billâh (1315-1362)'in seyisi Muhammed b. Ya'küb Ahi Hazzâm'ın *el-Fürûsîye fi remyü'l-cihâd* adlı Arapça eserinin üçüncü bölümünün Kıpçak Türkçesine tercümesidir. Tercüme, Hâşşekiler Hâşşı Temür Beg'in emriyle, Mısır'da meçhul bir mütercim tarafından deruhte edilmiştir. Eser, aşağıdaki fenlerle ilgili altı bölümde düzenlenmiştir : (1) binicilik, (2) mızrak tutmak, (3) kılıç kullanmak, (4) kalkan tutmak, (5) ok atmak, (6) top vurmak. Kısa bir örnek :

Bu bāb süngüniḡ levnlerin beyān kıılır. Levnlerde yaḡsı levn sünüde sarı levn bolur taḡı ḡalḡan levnler biri birisindin yaḡsıraḡ turur. Ammā ḡara levnde ḡayr yoḡ turur. Ve's-selām (TDAYB 1953, levha 8:2-5).

Bu bölüm süngünün renklerini açıklar. Süngüde renklerin en güzeli sarı renktir ve diḡer renkler de biribirinden güzeldir. Fakat siyah renkte hayır yoktur. Vesselam.

Yazma : İstanbul, Topkapı Sarayı, III. Ahmed No. 3468, 115 y. (IV. ve V. bölümler kayıptır). 850/1446-47'de istinsah edilmiş. İthaf edilen : el-Aḡ el-Emīri el-Kebīri es-Seyfi el-Mücāhidī el-Murabitī el-Gazi Altun Boḡa. Nüşanın izahı : Ritter, *Der Islam*, XVIII (1929), s. 125 ve *Türkiyat Mecmuası*, IV (1934), s. 45, T. Halasi Kun, *yuk. eser*, s. 79, Fehmi Edhem Karatay, *yuk. eser*, s. 619, no. 1912. Nüşanın bir kısmı, Abdülkadir İnan tarafından faksimile olarak basılmıştır : TDAYB (1953), levha 1-10; Latin transkripsiyonu ve Almanca tercümesi ile kısa bir örnek : O. Pritsak, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I, s. 85 vd.